

У ТИМОКУ И КРАЈИНИ БЕЗ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА

Прилике у Тимочкој крајини постале су у међувремену још теже. Четничка акција узимала је све више маха, нарочито по селима. Стваране су „равногорске“ организације. Ни градови нису били поштеђени. Мали број преосталих партијских радника у Бору, Крајини и око Зајечара, који нису стигли на везу за повлачење са одредом, радили су самоиницијативно, колико су могли. У условима страховитих злочина четничких црних тројки малобројне снаге НОП-а одржавале су у народу веру у победу. Вести из осталих крајева земље и света јачали су наду у блискост краја рата.

Четници поседају терен

Уверени да су заувек надвладали партизанске јединице у Тимочкој крајини, четници сада заводе власт, уз мање-више пуну сагласност осталих квислинга па и окупаторских власти. У том циљу у хомољском селу Сухи до 21. фебруара 1944. одржана је конференција главних четничких команданата у источној Србији, на којој су, поред осталог, у документа унети и следећи ставови:

„1. Да је потребно обједињено командовање за све корпусе на територији источне Србије ... 2. Примећено је да се многи команданти показују као „невојници“ и у свом деловању су прави кнезови и оберкнезови ... 5. Пуковник Павловић је командант групе корпуса, а на случај акције постаје командант источног

фронта . . . 10. Неопходно је тражити везе са бар два од наших великих савезника, а у сваком случају са Русијом . . . јер не сме-мо остати усамљени . . .". Конференцији су присуствовали пешадијски пуковник Драгослав Павловић, генералштабни пуковник Велимир Пилетић, пешадијски мајор Синиша Оцокољић и генералштабни потпуковник Мил. Радуловић (потпуковник Љуба Јовановић није дошао „из непознатих разлога"). Обављен је договор о подели власти и функција.

У међувремену су их врло узнемиравале појаве и најмањих група партизанских бораца, па из Књажевачког корпуса 29. фебруара стиже наређење команданту Сврљишке четничке бригаде, да против мале групе партизана, која је тада деловала око Црног врха и села Ћуштице (Нишка чета) упути појачање Нишавском корпусу („према радиограмском наређењу Врховне команде од 26. фебруара").

Уочи четничке концентрације за напад на слободну територију у Топлици и Јабланици, у Књажевачки четнички корпус стиже 16. априла 1944. из Врховне команде Драже Михаиловића радиограм према коме се „ . . . Ставља под непосредну контролу потпуковника Кесеровића Делиградски и Књажевачки корпус". Командант овог корпуса сумњичаво тада пише команданту своје Сврљишке бригаде „да ли се неће десити да поједини војници приђу у борби партизанима . . .". У Врховну команду ДМ долази из Књажевачког корпуса поражавајући извештај: „Према наређењу Врховне команде за акцију у Топлици упутио сам хиљаду бораца Књажевачког корпуса . . . у међувремену, наши делови били су разбијени од партизана. Вратили се Моравски, Делиградски и део Нишавског корпуса . . . Књажевачки корпус није могао сам да остане".

Народ из Тимока је тада препричавао: „ . . . четници путују до Мораве три-четири дана, а враћају се за један дан".

Баласт на силу мобилисаних сељака четници су све више осећали. Из штаба Књажевачког четничког корпуса упућен је 5. маја у све бригаде распис у коме се говори о стању те „војске у отаџбини"¹:

„Командант Горског штаба бр. 180 са Пов. бр. 495 од 26. априла т. г. доставио је следеће: Свакодневно ми стижу жалбе и извештаји од старешина и грађана о невојничком и рђавом понашању војника скоро из свих бригада поверених ми корпуса. Из ових извештаја видим да наши Равногорци врло мало обраћају пажњу на своје понашање и држање, да им је свеједно какав утисак ће да се остави у народу и да им је свеједно да ли ће их народ волети или мрзети.

Тако на пример: 1. Многи наши Равногорци употребљавају алкохол у толикој мери да се често опијају и тако пијани праве разне нереде и испаде. 2. Неуљудно се понашају према женском свету, додају ружне речи па их чак и нападају. 3. Ни мало не воде рачуна да се народу покажу као дисциплиновани и послушни војници, већ се показују као распасана недисциплинована

руља. Пушке носе по селу као мотке, један о десно раме, други о лево, трећи преко десне руке, четврти преко леве, пети као пањ на рамену и тако даље. Неки забаце шајкачу на теме право јавашлијски и тако остављају веома ружну слику у народу и одбијају народ од себе. 4. Најчешће се свађају и псују пред сељацима тако да остављају ужасан утисак. Једном речју личе на све, само не на војнике, а најмање на Равногорце . . .".

Четници ДМ такви какви су били у зиму и пролеће 1944. ипак су овладали целом територијом Тимочке крајине. У томе су имали снажну подршку и окупатора и недићевских органа, а одсуство партизанских јединица ишло им још више на руку. „Ко би нападао Немце, директно би помагао комунисте а тиме би отежао ситуацију наших снага . . ." — јављао је 7. маја 1944. радиограмом Дража Михаиловић командантима корпуса и источној Србији — „ . . . с тим да се пропаганда и даље настави . . . "). Народ је био заплашен, а снажна четничка пропаганда имала је свој одраз у политичком расположењу не малог дела маса. Четнички конгрес у селу Ба, у западној Србији, одржан крајем јануара 1944, имао је своје делегате и из Тимочке крајине. Одавде су потицали и контакти које је Врховна команда ДМ успостављала са неким центрима у Бугарској и Румунији, у циљу припреме за коначно преузимање власти.

У исто време четници су прекрили терен разним „равногорским" организацијама. Поред равногорских одбора омладинских и женских организација, отворани су различити стручни курсеви и краће школе за учитеље, свештенике, неке чиновнике, за омладину. У Бољевцу је радила седмодневна „Висока женска равногорска школа", у школама по селима приређиване су игранке, при крштавању деце наредбом се захтевало да се дају „династичка" имена (Петар, Марија, Томислав). У Крајини, испод Дели Јована, четници су створили посебну бригаду у којој су припремали будуће офицере.

При Тимочком корпусу ДМ образован је „Пропагандни биро", а у Бољевцу је од јануара 1944. излазио лист „Глас слободних српских планина" у 200 примерака, једном месечно на 4 стране. Укупно је издато 5 бројева, а прилоге су давали махом официри из Бољевачке бригаде злогласног поручника Радомира Петровића „Кенте". У Књажевцу је у то време штампан четнички лист „Глас Старе планине". Почетком маја у Бољевачком селу Мали Извор прорадила је четничка радио станица „Равна Гора", чије су емисије ширене преко монтираних звучника у неким селима, а бољевачки хор „Високе равногорске школе" попуњавао је музички програм ове радио станице.

Злодела црних тројки и отпор народа

Пошто у првим месецима 1944. године у зајечарском округу није било партизанске војне снаге која би се супротставила четницима, то су њихова оргијања достигала врхунац.

Још одмах после одласка Другог батаљона НОВЈ са крајинског терена, у новембру 1943. тамошња партијска и скојевска организација имале су тешку и неравноправну борбу са непријатељем који је довео четничке јединице и из неких других срезова¹⁾. Почела су многа хапшења и терор. Прво су у оружаном sukобу са четницима погинула два члана СК КПЈ — Станоје Гачић и Момчило Ранковић, а потом и два члана СК СКОЈ-а (Димитрије Беливакић и Војислав Чурић)²⁾. Црнотројкаши су увелико клали по партизанским селима Крајине. Највише су страдали комунисти, чланови народноослободилачких одбора, а и остали припадници НОП-а. Четници су похватане омладинце прво дуго мучили, а потом убијали пред сеоским кафанамa, усред дана. Жан-дарми су са своје стране масовно хапсили и терали људе у логоре. Растурени припадници Народноослободилачког покрета склањали су се у шуме, куће су им гореле, укућани пребијани моткама. Било је званично забрањено да се на пољске радове носи храна „како сељаци не би хранили партизане“. У селу Трнавцу су на њиви убили Милана Станковића и његовог сина Чедомира, јер су им нашли храну намењену партизанима.

Четничка преписка у ово време ужасних покоља које су вршиле „црне тројке“ личила је на ову:

„Сељо,

Николу Николића „Американца“ (из села Луке) одмах у ланце и под сигурном пратњом спроведи овамо у Салаш. Нипошто га не ликвидирати — потребно је да нам да драгоцене податке, па тек онда . . . Одмах после његовог експедовања овамо упути

1. Секретар СК КПЈ у Крајини 8. фебруара 1944. шаље поруку секретару ОК КПЈ: „Непријатељ нас је надвладао и рад је отежан, и чак опстанак, јер је страхан терор . . . те је народ много застрашен. Међутим, симпатије су потпуно на нашој страни, али смо ми немоћни и без одреда“. У исто време и секретар СК КПЈ за борски срез јавља: „Ми смо овде у шкрипцу, из дана у дан је све горе . . .“.

2. О погибији Станоја Гачића пише Милан Перић („Развитак“, 2,1965): „Станоје Гачић као члан комитета добија задатак да пребаци једну групу нових бораца за одред. Станоје је са овом групом заноћио између 3. и 4. децембра на путу за одред у „Кривој Луци“ у атару села Метриша. Четници су претражујући терен наишли на њих и опколили их . . . Станоје је командовао више пута „Напред!“ да би збунио непријатеља и извукао другове из обруча . . . У тој борби изгинули су сви борци. Станоје је метком из пиштоља одузео себи живот . . .“

Секретар Среског комитета СКОЈ-а за Крајину Момчило Ранковић (из Рајца), најбољи матурант неготинске гимназије, у тешким условима четничког терора погинуо је у ноћи 25/26. децембра 1943. О томе бележи Милан Перић („Развитак“, 2, 1968):

Момчило заказује састанак са руководиоцима СКОЈ-а у Бадњеvu код Неготина, јер је требало да оформи нови комитет СКОЈ-а за Неготин. На састанак долазе Димитрије Беливакић и Воја Чурић, чланови Среског комитета СКОЈ-а _____. На путу код Бадњева изненада су их пресрели четници. . . Момчило је одмах употребљено оружје. Развила се борба између тројице партизана и веће групе четника. . . Када му је нестало муниције, Момчило је последњим метком одузео себи живот да не би пао у руке четницима. Димитрија Беливакића и Воју Чурића четници су ухватили и касније их, после саслушања, не сазнавши од њих ништа, стрелили. . .“.

људе да похватају све његове и чекај док ти не јавимо за њих. 10. мај 1944. године. Поздрав Судија".

И у одговору истог дана (о клању говоре као о „послу"):

„Драги Судијо, ово писмо је касно стигло. Примио сам га у 24 часа, а посао сам завршио у 22. Добио је преко 120 батина и од тога ништа. Једино је признао да је друг Данила Атанасковића, као и колега оног који је из Салаша, из пољске страже отишао у партизане, али не признаје да је са њим радио за комунизам. Извини за овај пут и јави шта да радим са овим у Луки. 11/У 44 у 1 ч., поздрав — Сељо".

Клали су без милости, као острвљени, по селима, изводили људе из вароши и рудника, копали раке, бацали у бунаре и јаруге од Тимока па све до Дунава. Као да су се утркивали са окупаторима у тежњи ка истом циљу: затрти сваки покушај помагања партизана, а у не мало случајева убијање им је постало опсесија. ЈБуди су препуштени помахниталим целатима, професионалним кољашима из „црних тројки". Само један извод, хронолошки дат, из тог крвавог кола у првој половини 1944. године, показује ужас који је тада харао по насељима Тимочке крајине.

Трећег дана јануара 1944. у Горњем Зуничу крај Књажевца убили су 7 сељака због сумње да су сарађивали са партизанима (међу њима и председника НОО Драгутина Милосављевића). Истог дана, 3. јануара, убијен је код села Планинице у неравноправној борби са четницима Радомир Васиљевић, угледни антифашистички борци из Зајечара. У ноћи 11/12. јануара четници су у Рготини побили 6 чланова породице Јефтић чије су одсечене главе однели свом команданту (спасли су се само баба и један унук). У Доњем Зуничу су почетком фебруара убили Видена Божића, деду партизанског команданта Добривоја Божића, а затим (22. фебруара) Марију Јанковић из Жуковца. У Мајданпеку је један белогардејац 4. априла убио Ранка Кривића, секретара СКОЈ-а у овом руднику. Скојевку Миру Винклајт, из неготинске учитељске школе, четници су заклали 11/12. априла код села Видровац. Новица Поповић, професор историје у зајечарској гимназији, заклан је 21. априла у селу Шљивару близу града. Зајечарску скојевку из 1941., студенткињу Живу Милетић, четници су преклали 28. јула у селу Илину код Ртња, а омладинку ЈБубинку Сибиновић убили су скупа са оцем и мајком у Трговишту код Књажевца. Из Зајечара су на кланицу према Ртњу четници одвели групу зајечарских гимназијалаца, да се више никада не врате, а остали заплашени ђаци са списка под словом „3" (заклати) ноћу су се код суседа склањали да би избегли четничку каму. Зајечарску професорку гимназије Љиљану Поповић, кћерку познатог злотског учитеља Милана Поповића, и професора српскохрватског језика Јелену Мајсторовић четници су заклали код Бољевца 28. јуна, а професора Станка Станковића 14. маја под Тупижницом. Све ове просветне раднике четници су изводили ноћу из града, уз дозволу Немаца. У Великом Извору су три дана усред села лежали лешеве убијених сарадника НОП-а Цветка Нешића и Ненада Тодоро-

вића, а код рудника Вине кундацима је убијен учитељ Првослав Милићевић, сарадник партизана од 1941. године. Из Рогљева су Немци 7. јуна отерали у неготински затвор 47 омладинаца, а пре тога, 30. маја, у Неготину су похапшени сви ученици седмог и осмог разреда гимназије. Живојина Тодоровића из Тамнича прво су смртно ранили камом, а онда сели на њега и чекали да издахне. Драгишу Симића из Јасенице претукли су четници моткама, па га још живог закопали у земљу. Похватаних људи било је толико да су код Јабуковца (село Уровица) дражиновци под отвореним небом, на утрини, опасали логор за дотерани народ...

Четници су нарочито острвљени били у бољевачком срезу. Целат бољевачке четничке бригаде Драгутин Благојевић је крајем децембра 1943. убио сеоског слугу Боривоја Миљковића у селу Илину. Дуго га је на свиреп начин мрцварио, секао му делове тела и на крају заклао. Због веза са партизанским лекаром Ивком Ђоловићем, јануара 1944, побили су целу породицу Урошевића — Вучету, жену Зорку, кћер Лепосаву и сина Радомира. Такође и мештане из Кривог Вира Владимира Арсенијевића, Дамњана Брдарца и Душана Марковића. Крајем јануара (25) заклали су Живана Дамњановића председника НОО у Добрујевцу, а 7. марта су из овог села одвели 18 људи од којих су петорицу заклали. Адаму Станковићу из Добрујевца пребили су мотком обе руке, ноге и вилицу а затим га, 21. марта, бацили у једну провалију код Ласова. Сутрадан, 22. марта, заклали су добрујевчане Николу Савића, Милета Милетића, Алексу Атанасковића, Димитрија Живковића, Илију Милосављевића и Драгића Милетића. Милосав Савић из Добрујевца обесио се у четничком затвору после свирепог мучења. Средином априла 1944. заклани су Часлав Степановић и Милорад Николић из Бољевца, 14. априла Душан Радовић железничар из Бољевца, а затим и Ненад Ракић службеник Среског суда. Када је његов отац Настас пошао да код „команданта Кенте“ тражи сина и сам је заклан. Млади учитељ из Јабланице Слободан Радосављевић заклан је на брду Караула код Бољевца.

Па ипак, у народу се и у таквој ситуацији веровало у народноослободилачку борбу, а где се могло и помагале мале групе партијских радника и партизана расутих по терену. Њихова упорна активност, на пример у Крајини, преносила се повремено и на села која су била мање обухваћена радом (Јасеница, Карбулово, Брестовац, Чубра и Видровац). Људи су чинили највише личне жртве у суровим условима терора. Тако је, на пример, породица Станоја Ванинског из села Јасенице била и у најтежим данима терора сигуран ослонац, иако је тај део среза био преплављен четницима. За време најстрашнијих прогона у овој кући чељад је, излажући опасности своје животе, склањала прогоњене људе. Слично је било и код Ђорђа Баџића из околине Доњег Милановца. Таквих је примера у Крајини било не мало.

Врхунац четничког терора достигнут је свакако у пролеће 1944. године, када је одједном ухапшено око 400 сељака из Крајине. Сви су они одмах интернирани, један део и поклан. Само

из Рајца затворени су тада 22 лица (убијена је на свиреп начин Добрила Мирчић из Смедовца, секретар организације АФЖ-а). Четници су у Рогљеву заклали Владимира Милосављевића, оца партизана Веселина Милосављевића, на очиглед трогодишњег унука Слободана. Па ипак, на поједине састанке са партијским радницима долазиле су и у дане највећег терора групе омладинаца из неких крајинских села.

На терену у Поречу упорно су се одржавали партијски активисти Сретен Вучковић и Родољуб Стојановић, као и борац Љубиша Петровић. Четници су вршили читаве потере за овом групом партизана. Народ их је крио у врло тешким условима зиме и беспућа, а омладинска организација из Мајданпека омогућавала им је неопходан опстанак³). Пре одласка у Крајину, марта 1944. ови партијски активисти су у Мајданпеку образовали НОО са Јованом Страиновићем као председником.

Јужније, у крају око Зајечара, остала је на терену једна група политичких радника, а међу њима и чланови партијског руководства Душанка Пајкић, Петар Мишић, Срба Бешир (кога су 7. марта заклали четници) и Радомир Спасић. Пошто су у то време били без везе са партијским руководством (као и групе у Крајини), ови комунисти су се у веома тешким условима сами сналазили, стварали неке могућности за рад, обилазили села, умножавали и растурали радио-вести као и разни други партијски материјал. Били су то примери комунистичке дисциплине и одрицања.

Непријатељ је у овом крају у пролеће 1944. године упорно ширио гласове да партизана више нема, да су уништени. А било је и поштених људи који су у то поверовали. Четници су насилно мобилисали и заводили страшан терор у селима око Зајечара, па и у самом граду, упадали у куће сарадника и симпатизера НОП-а, хватали их, одводили и касније махом убијали. Многи сељаци су напуштали своје куће и склањали се испред терора у Бор, пријављујући се у великој невољи на „обајезни рад“. У Шљивару, Прлити, Великом Извору и још неким селима око Зајечара, четници су још успевали да пронађу неког за команданта места, али трајнија мобилизација им је у целини слабо полазила за руком. По правилу су мобилисали све способне мушкарце из кућа партизанских бораца, са намером да окрену брата против брата или оца против сина. Често је приликом мобилизације отац замењивао сина, пошто је претходно морао добро да плати у новцу или храни.

Из села Рготине четници су у пролеће 1944. интернирали око 60 сељака у четнички логор код Сикола и Поповице, под Дели Јованом. Тукли су их моткама, мучили. Најзад су поклали десетак Ргоћана: Војислава и Драгољуба Симончића, Љубицу и Жи-

3. Омладински актив у Мајданпеку чинили су у зиму и пролеће 1944. Ранко Кривић (секретар), Ђура Нећак, Жика Марјугић, Милан Бицановић, Франц Лесјак и Јован Ђурић. Земунџа у којој се склањала група позадинаца са Сретеном Вучковићем, налазила се у воденици Радована Ђурића, у околини рудника.

војина Јеремића, Чедомира Чолића, Мирка Живановића, Божи-
дара Јанића, Драгољуба Милојковића и др.

У Злоту и Подгорцу батинање је била свакодневна појава. Приводили су и по тридесет људи дневно. Људи и жене су се често сакривали по шумама, а у Бољевцу су четници цео дан мучили и најзад заклали четири жене из партизанских породица Петровића и Живковића. У борби је те зиме близу Кривог Вира убијен партизански лекар из првих дана оружане борбе доктор Ивко Ђоловић, скупа са борцима Николом Пилиповим (био је то врло храбар партизан), Ђурашом Ђурашиновићем и Ђорђем Сала-
ћанином. Они су овде остављени са одговорним и хуманим задатком: да на терену лече и обилазе склоњене рањенике. Том приликом ова усамљена партизанска група, опкољена у снегом заве-
јаној удаљеној појати, борила се до последњег даха.

Четници су, у заједници са Бугарима и Немцима, вршили тих дана нечувен терор и на терену Тимока и Заглавка. Принудно су мобилисали сељаке, пре свега омладинце, ширили бесомучну пропаганду, реквизирали стоку и храну, безобзирно пљачкали, пребијали, клали и стрељали сваког ко би доспео на њихове листе. А поготово ако би пружао било какав отпор.

Ни један поштен човек није био сигуран да ће осванути жив. Пијанчили су и претили голорукум народу. Према домаћинствима из којих је било партизанских бораца, четници су се понашали најсуровије: поред убистава, тукли су све одреда, претресали, слали на исхрану „црне тројке“, стално блокирали домове, хапсили и палили куће. Подофицир бивше југословенске војске „црнотројкаш“ Коста Глигоријевић заклао је сам преко 30 људи. Он и њему слични, подбули од пијанчења и са изгледом манијака, окићени камама, даноноћно су одводили људе из села и вароши. Црнотројкаш Војислав Рајчић „Пожаревац“ сам је заклао 49 људи⁴.

Имали су власт над свим животима. „Дрма ми се шубара и цвеће, убићемо, заклаћемо ко за Дражу неће . . .“, био је ставичан рефрен четничких оргијања.

У селу Вини било је једно време седиште Књажевачког четничког корпуса, и ту се увек налазило на окупу доста четника. Вина је постала страх и трепет за све Тимочане и Заглавча-

4. Војислав Рајчић звани „Пожаревац“ био је вођа једне црне тројке у Тимочком четничком корпусу (надимак је добио јер је у овај крај дошао из пожаревачког округа, а сам је родом из околине Врњачке Бање). Према документацији са суђења „Пожаревцу“ (који је откривен тек 1979. године и стрељан 1981) и изјави Владе Милошевића, председника Окружног суда у Зајечару, где је Рајчићу суђено, овај злочинац је 1943/44. године убио 49 људи (од којих једну жену), међу којима и 2 црвеноармејца — немачка заробљеника, 2 бугарска (пребегла) војника и 2 енглеска авијатичара који су се скоком са падобраном спасавали из запаљеног авиона. По властитој изјави „Пожаревац“ је сва убиства обавио камом сам, понекад су жртве држали и његови помагачи. Највише је људи поклао на терену око Салаша. За убиство партизана Борчета Миленковића из Рготине, „Пожаревац“ казује: „Прво сам му камом учртао петокраку звезду на левом делу груди и на њој гасио цигарете. Онда сам га убо у врат, каму повукао напред и пресекао грклан . . .“.

не, у њој су четници саслушавали недужне људе, тукли их, клали и убијали.

Али упоредо са овим терором и насиљем расла је и овде мржња народа према четницима, жандармима и свим доушницима. Народ је овде био крвно везан за свој партизански одред и народноослободилачку борбу. Из скоро сваког села у Тимоку било је бораца који су са одредом отишли у Топлицу. Села Јелашницу, Дебелицу, Црвење, Радичевац, Горње Зуниче и нека друга није могао да поколеба ни најсуровији терор.

Иако у врло тешким условима, симпатизери, чланови народноослободилачких одбора, активисти и скојевци вршили су и неке мање акције: кидали телефонске линије; растурали летке које су сами писали, ноћу разоружавали по неку мању усамљену групу четника. У једном сукобу са непријатељем погинуо је и секретар Среског комитета Партије за заглавски срез Миодраг Николић — Миле Јулин⁵). У селима су се преносиле охрабрујуће вести о поновном доласку партизана, о томе „да их је много“, да су их видели „у дугачким колонама“, да су „одлично наоружани и обучени“.

Из тог времена потиче и проглас „Тимочанима и Крајинцима“ који су уз потпис „Партизани Тимочке Крајине“ саставили партијски радници који су остали на терену:

„Упркос свим напорима уједињених недићевских и Дражених четничких банди да се партизани у Тимочној крајини униште, њима то није пошло за руком. Истина, наши партизански батаљони су се привремено повукли из ових крајева да се заједно са осталим партизанским одредима и дивизијама Народноослободилачке војске боре против уједињених окупаторских банди и издајничких хорди Недића, Љотића и четника Драже Михајловића за ослобођење Србије. Али наше живе снаге за то време су се не само сачувале већ су се бројно повећале и са радошћу и нестрпљењем очекују дан када ће се вратити у своју Тимочку крајину . . . Борци и командири партизанских батаљона Тимочке крајине шаљу своме народу и друговима у Тимочној крајини ПОЗДРАВ и уверавају их да ће непријатељ ускоро осетити

5. Угледни земљорадник из Горњег Зунича Миодраг Николић (Миле Јулин — по мајци Јули), предатни комуниста, пао је 4. јануара 1944. на дужности секретара Среског комитета КПЈ у Тимоку. Писац хронике „Горње Зуниче у НОБ“ Драгојло Милић забележио је да се Миодраг Николић са Велимиром Милошевићем Пижоном кретао према Горњем Зуничу када су угледали жандармску патролу.

Трчећи дуж канала поред друма жандарми почеше да пуцају. Пижон се оклизнуо и паде у једну бару у каналу. Верујући да је Пижон погођен, Миодраг пресече друм и потрча према призи. Намеравао је да се дочепа насипа пруге иза кога је Тимок и врбаци . . . жандарми потрчаше за њим . . . Миодраг се окретао према гониоцима, пуцајући на њих из револвера . . . Пошавши до јаруге која води према воденици Миодраг откачи бомбу и баци је у правцу жандарма који су га већ салетали. Заори се страшна детонација . . . Скочивши у јаругу, Миодраг, вероватно рањен, није могао да се из ње извуче. Да не би био заробљен, испалио је себи метак у главу“.

нове чешће ударце, упркос томе што непријатељска пропаганда тврди да су партизани Тимочке крајине уништени".

Било је и више примера ванредне личне храбрости у тим тешким условима. Када су једном четници у Дебелици више уз пут упитали сељака Душана Марковића да ли има неке везе са партизанима, он је, на опште чуђење, смело одговорио: „Слушајте ви, ја сам партизан и такав остајем! Ево, па убијте доста ми је". Стрељан је одмах у оближњем потоку са још десеторицом симпатизера НОБ-а из околних села.

У Горњем Зуничу четници су 4. јануара 1944. године ухватили болесног Жiku Јовановића Жица. Целат му је почео забавати каму под нокте. Народ, присилно окупљен, слушао је том приликом драматичан разговор: „Где су партизани?" — У народу . . . — Колико их има? — Више од вас . . ." — одговарао је овај храбри човек, док му је крв липтала из руку. „Ко их храни? — Народ кога бране" — рекао је пркосно болесни и измучени борац. Четнички целат га је заклао у сеоској јарузи.

Снаге народноослободилачког покрета у Бору

Док се Зајечарски партизански одред, односно Девета бригада, борио у Топлици и Јабланици, у зајечарском округу наставила је рад организација НОП-а у Борском руднику. Она је партијску везу одржавала преко Београда и Лесковца.

Политички утицај на раднике, домаће и оне који су дотерани из разних крајева, растао је из дана у дан. Лични контакт комуниста и симпатизера проширивао се на све већи број људи. Нарочито је при томе коришћен различит писани материјал који је доносио информације о народноослободилачкој борби. Свака три-четири дана партијска „техника" је у неколико стотина примерака умножавала актуелне вести са светских и домаћих фронтова. „Вести" су се преносиле из руке у руку, понегде на скуповима петорице-шесторице радника; оне су обавештавале и подстицале на борбу против окупатора и петоколонаша. Одлуке са Другог заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије у Јајцу умножене су у 1000 примерака и растуране у граду. Дељени су и поједини прогласи ЦК КПЈ, Покрајинског комитета или Главног штаба НОВЈ за Србију. Летак Среског комитета КПЈ Бор⁶) у 400 примерака, упућен је поводом 1. маја 1944. „Радницима, сељацима и грађанима Бора и околине". Лист „Глас" редовно је добијан махом из илегалне штампарије ПК КПЈ у Београду. Партијска техника, која је била смештена на Селишту, периферији града, код радника Драгише Радосављевића кандидата за члана КП, растурали су пропагандни материјал

6. Три члана Среског комитета КПЈ за Борски срез деловали су у самом Бору — Борислав Миленковић, Миодраг Радуловић и Слободан Босиљчић. У Ргтини су били чланови СК КПЈ Драгољуб Радисављевић и Радомир Илић.

у Бору, према Жагубици и Зајечару. Разни политички материјал у руднику и околини читало је тада око 3000 људи.

Квислиншке организације у Бору могле су да окупљају само мали број припадника иако је организација ДМ овде (уз помоћ полиције) настојала да створи своје упориште.⁷⁾

Омладина је поготово уз народноослободилачку борбу. У Уједињени савез антифашистичке омладине примани су у Бору омладинци званично, саопштавањем. До маја 1944. УСАО-Ј је овде окупио око 300 чланова.

Логори препуни страних држављана, заробљеника и интернираца (око 12000), нису били препуштени својој судбини. Партијска организација у Бору створила је активе у логору Италијана. Издат је и посебан летак у 150 примерака на италијанском језику, под насловом „Солдати Италиани“⁸⁾. Међу дотераним Грцима, бившим партизанима, смештеним изван Бора, организована је руководећа група комуниста, а логору мађарских Јевреја даване су везе⁹⁾.

Око 300 нових партизанских бораца из рудника упутила је партијска организација у пролеће 1944. године преко редовних, добро утврђених канала у околини Ниша и Лесковца. Двапут већи број отишао је самоиницијативно, уз подршку партијске организације у повољној атмосфери која је тада владала. То је била читава овећа партизанска бригада од близу 1000 бораца.

Саставни део рада Партије и СКОЈ-а биле су диверзантске акције. Неке од њих биле су запаженије: предап на магацин оружја усред Бора и преношење веће количине пушака позадинским десетинама на терену Рготине, акције у погонима предузећа, кидање цеви у машинској радионици, претурање три локомотиве на раскопу руде код радилишта Тилва мика, уништавање

7. У извештају четничког команданта Љубе Јовановића (од 15. јануара 1944) о организацији ДМ у Бору, поред осталог стоји: „Организација у Бору . . . у духу равногорске идеје и издатих наређења постављена је на чврсте основе. Успостављена је и формирана команда места Бора на челу са коњичким капетаном Богиневићем. Цивилни штаб има обавештајну, пропагандну, омладинску, курирску и набављачку секцију а свака секција има по седам чланова . . . Ситуација у Бору се рапидно развија у нашу корист. Пре три дана ухапшено је девет комунистичких функционера, што јасно даје доказ о заслуги наших убачених органа и радника“. (Члан овог „Цивилног штаба“ био је, иначе, партизански обавештајца Данило Огњановић — пр. п.).

8. У летку „Солдати Италиани“ позивани су заробљени италијански војници (јануара 1944. било их је преко 6000) да се придруже ослободилачкој борби народа Југославије и у Бору помажу борбу против немачких окупатора. Један број ових Италијана се после храбро борио у јединицама НОВЈ у овом крају (митраљезац Луиђи Ђакомо („Ђовани“) је погинуо код Горњана), а појединци су остали да живе у Југославији. Летак је на италијански језик превео комуниста — Далматинац Никола Кушпилић.

9. У јануару 1944. у Бору је на раду било 3.168 мађарских Јевреја, као и око 3000 Грка из дела Тракије припојене Бугарској. У руководству грчких логораша били су комунисти „Харитон“ и Елефтер Франгулис (погинуо као југословенски партизан), као и Елефтер Апостолидис који је остао да живи у Бору. О терору над мађарским Јеврејима видети прилог бр. 38.

шест компресора. Било је и десетак појединачних акција ради набавке оружја. Том приликом су разоружавани немачки војници, као и припадници мађарског „Хонведа“, који су чували неке логоре. У току само једне ноћи засута су два километра друма до „Четвртог километра“ специјално израђеним ексерима пробушене гуме на већини немачких камиона који су те ноћи наилазили.

Народноослободилачки одбор у то време образован је сем у Бору, још и у Брестовцу, Метовници (уз помоћ учитељице Радмиле Петковић) и Слатини. Околна села, нарочито Брестовац, Кривељ и Метовница, отимана су од јаког четничког утицаја и све више се, као дотле Рготина и Бела Река, а 1941. године Злот, везивала за Народноослободилачки покрет.

Обавештајна служба у Бору била је добро организована и поверљиви људи давали су информације, документа, личне и путне исправе из немачких и квислиншких установа. Непријатељ је насумице хапсио сумњиве раднике и пребијао их у затвору, али они нису откривали своју организацију.

Члан Среског комитета КПЈ у Бору Борислав Миленковић Срђа ухапшен је у Бору 14. јануара 1944. од стране домаће полиције. Знао је све важније везе и пунктове партијског рада. Испитиван и даноноћно мучен од Гестапоа, ништа није одао¹⁰). Најзад је предан четницима Љубе Јовановића (кога је Срђа ранио у сукобу код Рготине, октобра 1943), а они су га после дугог малтретирања и иживљавања, окованог у ланце, дотукли на Буковој глави код Рготине.

У априлу су четници код села Звездана, ухватили секретара једне од партијских ћелија у Бору, Радомира Милићевића и убили га у реци Тимоку, при покушају бекства. Ивана Матића, (студента из Београда) такође секретара једне партијске ћелије, ухапсио је Гестапо (који је у Бору од јуна 1943. имао своју посебну испоставу). Матић је умро на мукама, а није одао ни један детаљ из поверљивог партијског посла који је обављао (снабдевао је организацију немачким легитимацијама и овереним објавама за ноћно кретање и путовање). У Бору је за време читавог рата извршена само једна „провала“ у организацији НОП-а, и то она у јесен 1942. године.

Маја 1944. године у Бору је деловало 8 партијских ћелија са 30 чланова и десетак кандидата Партије. Били су то одабрани комунисти, јер су услови пријема били строги. Устројена је била и партијска евиденција са основним подацима за чланове Партије. Месни комитет СКОЈ-а у Бору, према извештају ОК СКОЈ-а упућеном ПК СКОЈ-а, у мају 1944.¹¹), имао је 4 члана, 3 рејонска руководства (по 3 члана) и 19 актива СКОЈ-а са 70 чланова. Под

10. Поводом хапшења Борислава Миленковића, један од партијских активиста у Бору, који је од раније имао везе у Тимоку, Радомир Милићевић — писао је одреду и друговима на том терену: „Драги другови, друг Срђа је пао и држи се одлично. Кад би ви били ближе, могли бисмо да покушамо да га спасемо. Верујем да би успели . . .”.

11. О раду СКОЈ-а у Бору и скојевском руководству видети прилог бр. 39.

руководством СКОЈ-а деловало је 20 — 30 одбора УСАОЈ-а са по 10 до 15 омладинаца.

Срески комитет КПЈ Бора априла 1944. упутио је секретару ОК КПЈ Живану Васиљевићу писмо на слободну територију Топлице у коме стоји: „После неколико месеци приватно сазнајемо да сте се појавили. Већ смо изгубили сваку наду да ћете се повратити . . . Преко је потребно да сте ближе, јер велики број људи вас чека. Непријатеља за заштиту Бора има око 1800. Али већина је стално ангажована у самом месту око страже и против-авионске артиљерије. Само 580 Руса су за експедицију. Управо један део од њих. Пошаљите нам материјал. Цела Крајина вас чека са нестрпљењем”.